

ԴՐՈՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՎԵՐՋԻՆ ԴԷՊԻՒ ԱՌԹԻԻ

Մ ա յ ի ս, 1894 թ.

Մարտ ամսի 13-ին Յակովբ անունով մի երիտա-սարդ փորձեց սպանել Աշըղեան պատրիարքին. փորձն անյաջող էր:

Սա առաջին դէպքը չէ. հայ ժողովուրդը շատ ան-գամ և տարբեր ձևերով է յայտնել Սրբազանին իր բո-ղոքը, բայց միշտ անխելի է մնացել նրա արդար ձայնը:

Ազգաբնակչության խուլ, ճնշված բողոքի հետ միաժա-մանակ՝ տեղի է ունեցել և ծայրայեղ, տէնորիստական փորձ. — ընթերցողներն անշուշտ յիշում են Յուլիս 15 յայտնի ցոյցը: Աշըղեանը չխրատվեց. համարելով այդ ցոյցն իբրև արդիւնք օտար խառնակիչ տարրերի, յոյսը դնելով նազմ-բէյի աջալուրջ ոստիկանների վերայ, նա աւելի մեծ եռանդով շարունակեց իր զզուելի արարքները: Բայց ահա դուրս եկաւ ժողովրդի խաւերից նրա զաւակ-ներէից մէկը — Յակովբը, որն արտայայտիչ հանդիսացաւ ժողովրդի եռացող բողոքներին:

Ի՞նչ է այս փաստը: Ո՞վքեր են այդ Աշըղեանը և իր նմանները, ի՞նչ բանի են դրանք ձգտում, յանուն ո՞ր ըս-կըցեալների են դրանք ոտնատակ տալիս ժողովրդի ամենա-սուրբ, անձնունման իրաւունքները:

Տաճկական բռնակալ կառավարութիւնը ժողովրդի թշնամին է. այստեղ ոչ մի կասկած չկայ. ամեն մի բռնա-կալութիւն թշնամի է աշխատաւոր ժողովրդին և պէտք է լինի: Նա պէտք է աշխատի քայքայված պահել նրա նիւթականը, մութ խաւար թագաւորեցնել նրա մտաւոր աշխարհում. փչացածութիւն, լիտիութիւն, լրտեսութիւն, դողութիւն և այլ հազար ու մի ախտեր սերմանել նրա բարոյական կեանքում, որ ինքը կարողանայ հաստատ ու անսասան մնալ, որ ինքը կարողանայ հող ունենալ իր ոտքերի տակ: Ժողովրդական կեանքի այդ երեք կողմերից որն էլ զարգանայ՝ վնաս, սպանիչ, մահացու վնաս է բռն-նակալութեան: ՊԱՂՈՒՄ է ք ժողովուրդը պահել հնա-զանդութեան մէջ, գրում է իր յիշատակարանում Բիշե-լեօն, աղքատացրէք նրան և միշտ աղքատ պահեցէք:

Ինչո՞ւ ժողովրդի նիւթական բարօրութիւնը դէմ է բռն-նակալութեան: Պարզ է. որովհետեւ միշտ նիւթական հարստութեան հետեւում է ուշ թէ շուտ մտաւոր և բա-րոյական հարստութիւն: Եւ ուր կայ մտաւոր ու բարոյա-կան զարգացում՝ այնտեղ չի կարող երկար դիմանալ որ և է բռնակալութիւն. զարգացած մարդը չի թողնի, որ իրեն կեղեքեն տասնորդով, գլխահարկով, ուղղակի և անուղղակի բազմաթիւ հարկերով, զինւորական տուրքով, յղիչքերէսի՞ւով և այլն:

Մտաւոր և նիւթական հարստութիւնը ժողովրդի կեանքում անքակտելի կերպով կապված են իրար. մէկը կայ՝ կայ և միւսը: Եւ եթէ բռնակալութիւնը կատաղի թշնամի է հանդիսանում այդ ֆակտորներին, դա պարզ է ամենքի համար: Բայց ինչո՞ւ են դէմ ժողովրդին Աշը-ղեանները, Սիմոն բէյերը, Պոլոս եպիսկոպոսները, Վանի և Երզրումի փողատէր վաշխառուները ու գունտ գունտ լրտեսները: Ի՞նչ են ուզում դրանք ժողովրդից: Ինչո՞ւ մէկը յանուն հազգային Առաքելական Ս. եկեղեցու, միւսը յանուն հազգային և ժողովրդական սիրոյ և բա-րօրութեան, երրորդը յանուն հետհետեւութեան և այլն՝ հնազանդութիւն են քարոզում տանջված ու տանջվող, ուժասպառ ժողովրդին: Ի՞նչ է դրո՞ւմ դրանց դէպի այդ ստոր վարմունքը: Ի՞նչն է ստիպում Աշըղեան պատրիար-քին գրել ամենաստոր ու զզուելի բովանդակութեամբ շրջաբերականներ, այս, այն հառաքելական հայադաւան՝ եկեղեցում խօսել շնավայել քարոզներ. վերջապէս ի՞նչն է ստիպում այս կամ այն գաւառի վաշխառու աղանե-րին յշնորհակալութեան թղթեր՝ կազմել և ուղարկել, մատնել տէրութեան իր համաքաղաքացիներին, իր ծա-նօթներին, մինչև իսկ արիւնակից բարեկամներին. ամ-բողջ աշխարհի առաջ աւազակ, խառնակիչ և մարդաս-պան հրատարակել ամեն մի յեղափոխական գործչի:

Ինչո՞ւ: — Որովհետեւ նրանց նեղ, խմբական շահն է այդ պահանջում: Ինչո՞ւ են գողն ու գայլը մուծ գիշեր-ներ որոնում, ինչո՞ւ են ջրի պղտոր ժամանակ ձուկ որսա-լու դուրս գալիս: — Արհեստի շահն է այդ պահանջում: Բռնակալ է կառավարութիւնը, տգէտ է ժողովուրդը,

խեղճ, աղքատ է նա, աւելի շուտով կը հարստանան, աւելի հեշտ կը կարողանան փառք պատուի տիրանալ շքաշաններ ստանալ ժողովրդի այդ ցեղերը:

Երուսաղէմի Յարութիւն պատրիարքի մի քարոզը, որի մասին գրել էինք մեր անցեալ համարներէ մէկում, քարոզին արժանացրեց մեծ եպարքոսի տեսութեանը և Սուլթանի ամենաողորմածաբար շարտած ոսկիներին: Աւելիքն պատրիարքը և Սիմէօն բէյը ազգային ժողովը փակեցին. նրանք ևս արժանացան գեղին մետաղի մի քանի կտորներին: Մատնում է մի ստորաքարը հայ այս կամ այն մեղաւոր կամ անմեղ մարդուն, — նա ևս ստանում է այն մեղաւոր կամ անմեղ մարդուն, — նա ևս ստանում է փող... Միշտ փող: Եւ այդ փողը նման է այն ոսկիներին, որ տէրը ողորմածաբար ածում է շան առաջ իսկ շունը հաւատարմաբար պաշտպանում է նրա կայքը:

Աւելիքն նման մի հոգեւորական քար գցեց Վրօնական ժողովի վերայ, փակեց նրան, որովհետեւ այստեղ կար մի ուրիշ բռնապետական ձգտում: այսուհետեւ նա մենակ կամ իր գողակից ընկերներով կը կառավարէ ժողովրդին, մենակ կը կողոպտէ:

Դարձրէք աչքերդ գէպի վան, Էրզրում, Մուշ, Երզնկա... Ո՛վքեր են այդ բազմաթիւ լրտեսները: Համարեա բոլորն էլ մեծ և փոքր վաշխառուները, ժողովրդի այդ տղրուկները: Նրանք մատնում են, նրանք սուտ վկայութիւններ են տալիս, նրանք զրպարտում, մեղադրում են այս և այն ողորմելի գիւղացուն, խեղճ արհեստաւորին իբրեւ յեղափոխականներ, որ դուր գան վալիին, որ այս կամ այն կապալը էժան ձեռք ձգեն, որ իրենց հնարովի հրէշաւոր մուհիները սաղացնեն: Առանց փաշայի կամ զադիի քաղցր աչքն իր վերայ դարձնելու, նրանք չեն կարող անել այն զարհուրելի քանակութեամբ կատարվող ոճիրները, որ տեղի են ունենում այսօր: Բռնակալութիւնը մութ, խաւար գիշեր է, որի մէջ վաշխառուն և լրտեսը, էֆէնդին ու բէյը, պատրիարքն ու եպիսկոպոսը հանգիստ ու վստահ կարող են գողանալ կողոպտել ծծել ժողովրդի արիւնը, որքան ուզում են:

Օ՛, նրանք շատ լաւ են զգում, որ ամեն մի յեղափոխական իրենց մահացու թշնամին է: Նրանք լաւ են զգում, որ այդ մօտեցող յեղափոխութիւնն իրենց համար լաւ բան չի խոստանում: Եւ դուք ուզում էք, որ այդ հրէշներն օգնեն յեղափոխական գործին:

Ո՛չ, դրանք չեն կարող օգնել: Դրանք յեղափոխութեան կատարել թշնամիներն են և աւելի վտանգաւոր, քան տաճիկ բաշիբուզուկ վարչութիւնը, որովհետեւ դրանք շատ անգամ գինոված են լինում ազգութեան, եկեղեցու, կրօնքի սրբութեան, խոհմութեան և այլ զէնքերով, որովհետեւ դրանք գիտեն յաճախ խաբել տը-

գէտ ժողովրդին: Սուլ է վանում, Էրզրումում, սուլ է ամեն կողմ: Բազմաթիւ մանր ու խոշոր վաշխառուների ժամանակը հասել է, նրանք էլ իրենց ատամները սրել և որսի են սպասում: Այժմ արդէն տաճիկ վարչութիւնը երախտագիտաբար պիտի վարձատրի այդ վաշխառու լրտեսներին և բռնակալութեան փթած հիմնքը պաշտպանող տղրուկներին: Եւ ահա տրվում է նրանց ազատ ասպարէզ ամբարները լցնել հազարաւոր փութ ցորենով և չլսված գներով ծախել:

Բացվում է մի տեղ մի իւղալի պաշտօն. իսկոյն նրստեցնում են մի մասնիչ լրտեսի, որ ի տրիտուր իր առած բոլոր ծառայութիւնների, ծծի ուժասպառ ժողովրդի արիւնը:

Ամեն կողմ տղրուկներ, մատնիչներ, լրտեսներ, Աւելիքներ, բէյեր ու էֆէնդիներ, ծծեցէք, ծծեցէք ժողովրդի արիւնը, որովհետեւ մօտենում է ձեր վերջը, հասնում է ձեր օրհասը: Յեղափոխութեան սուր սուսերը ձեր գլխին է և արդէն փայլում է: Վայ ձեզ...

Բայց ի՞նչ վայ. դրանք գիտեն հանգամանքներին յարմարվել: Տեսաք, տաճիկ բռնակալութեան կործանման հետեւալ օրն և եթ նրանք կը հանդիսանան ջատագով, պաշտպան կատարված իրողութեան և այստեղ ևս կաշխատեն որոնել իրենց անհատական օգուտը:

Ընթերցող, կարդացէ՛ք եւ «Լուսապէմին» վէպը. յիշի՛ր Հաջի Խրիստոյին: Նա մատնում էր յեղափոխական գործիչներին, իսկ երբ յաղթութիւնն անցաւ վերջիններիս կողմը, ոգևորված ընկել էր յաղթական զօրքերի առաջն իբրեւ յեղափոխական, իբրեւ գործիչ...

Հայ յեղափոխականը չպիտի խաբվի դրանցից. նա չպէտք է կանգ առնի. թշնամի են դրանք մեզ այսօր աւելի վտանգաւոր թշնամի կը լինեն տաճիկ բռնակալութեան անկումից յետոյ: Այդ մարդկանց համար սըրբութիւն չկայ: Նրանց միակ սրբութիւնն իրենց գրպանն է և իրենց հանգիստ կեանքը:

Դրանցից էին այն հայ մատնիչները, որոնք ընկած վանում տեղական մասնախմբի դաշոյնի հարուածից դրանցից է գնտակահար եղած ռէս Վրպօն, դրանցից են Թարգիբաշեանը, որ հազիւ առողջացաւ իր ստացած վէրքից, Տէր. Պօղոսեանը, որ ազատվեց յեղափոխական գնտակից. դրանցից է Աւելիքեանը, որի վերայ փորձեց ըրիտասարդ Յակոբն իր ատրճանակի հարուածները: Ինչ, այդ չյաջողվեց, մի ուրիշը կը յաջողվի:

Առաջ գնա՛, յեղափոխական գործիչ, — այդ է ուղի ճանապարհը. ո՛վ ժողովրդի թշնամին է, նա պէտք չունի ինչ քօղով էլ ծածկված լինի նա՝ մեզ համար միևնոյն է. եկեղեցական է նա, թէ աշխարհական. էֆէնդի է, թէ բէյ կամ փաշա, — փոյթ չէ՛ նա պիտի մեռնի:

Յակոբը ժողովրդի զաւակն էր, նա ինքնուրոյն, անկախ յեղափոխական էր, նա ժողովրդի անկաշառ, ինքնածին գիտակցութեան արտայայտիչն էր և նրա առաջին փորձը Աշըղեանի, ժողովրդի ցեցերից այդ ամենամեծի վերայ եղաւ:

Դա է միակ ուղիղ ճանապարհը, դա է տանում մեզ դէպի նպատակ:

Ա Ղ Բ Ա Կ Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ը

(Նամակ Վանից)

Աղբակը համեմատաբար շատ տխուր վիճակի, թշուառ դրութիւն է ներկայացնում: Նրա մէջ հայ ժողովուրդը բնակիչների հազիւ երրորդ մասն է կազմում: Յաւանքն այն է, որ Աղբակը, կազմելով սահման թուրքաց և պարսից տէրութիւնների, ոտի տակ տրորվում է այն բազմաթիւ քիւրդ հրոսակների, որոնք կողոպտելով, սպանելով միշտ անցնում են մի կողմից միւսը: Աւելացըրէք և այն, որ ժողովուրդը միւս գաւառների հետ համեմատած՝ աւելի թոյլ է:

Սակայն ես չեմ ուզում թախիծ բերել յեղափոխական սրտերին: Երբեմն դառն արտասուքի տակից երևում է յոյս տուող ժպիտ:

Վախի փաշանների ծրագիր-հրահանգները Աղբակում գործադրող յայտնի է տասնեակ տարիներից ի վեր Շէյխ-Համիդը, Աղբակի դաժան օձը: Ինչպէս և ամեն տեղ, նոյնպէս և հոս, թիւրք կառավարիչն իր դերը կատարում է ճշտութեամբ՝ իբրեւ զրդող, թելադրող, իբրեւ աւազակների խումբ բանեցնող և, որ գլխաւորն է, աւար-թաւանի մեծ պատառը ճանկող:

1893 թ. ամառն Աղբակի բաղդը շուռ եկաւ: Շէյխ Համիդը կովեց իր փեսայ Շարաֆ բէկ քիւրդի հետ, նրանց յարաբերութիւնները վաղուց լարված էին: Բանը նրանումն է, որ Շարաֆ բէկը «խրիստեանների» կողոպուտից բաժին չէր ձգում Համիդի որդորը, այլ կշտացնելով միայն Սուլթանի հաւատարիմ ներկայացուցիչ թուրք կառավարչին, մտնում է այդպիսով տէրութեան հովանաւորութեան տակ:

Սակայն անցեալներում մի դէպք առիթ տուեց խղճելու Համիդի և Շարաֆի յարաբերութիւնները. աւելորդ չի լինի մանրամասն յիշել այդ դէպքը:

Առհասարակ թուրք կառավարութեան և քիւրդերի կազմակերպած աւազակային խմբերն աւելի եռանդուն կերպով գործում են աշնանային ամիսները: Շարաֆ բէկն իր խումբն ուղարկում է Աղբակից դէպ արևմուտք, Խօշաբ և Մահմուդիէ գաւառները (վերջինս Վանից 8 ժամ է): Աւազակները բաւական թափառելուց յետոյ յարձակվում են Գուէլ անունով հայ գիւղի վերայ երեկոյեան: Մի մասը շրջապատում է ոչխարի փարախը, իսկ միւս մասը անմիջապէս սկսում է կրակ տեղալ փարախի շուրջ գտնվող տներին, որպէս զի գիւղացին հաւարի չգայ: Սարսափն ու շփոթութիւն տիրում է գիւղին: Գիւղի մէջ այդ օրը 9 զափտիւ է լինում: Օսմանեան քաջ զինուորները գլուխները կորցնում են և փամփուռ-շտաւոր հրացանները գրկած՝ դողդողում: Հայ երի-

տասարդները իրար են անցնում, պատէ պատ դիպչում, խնդրում, պաշատում, հայհոյում. քաջ զինուորներին, որ եթէ իրանք հաւարի չեն դուրս գալիս, գոնէ երկու երեք հրացան տան իրանց: Մինչ այս, մինչ այն՝ աւազակներն սկսում են գիւղի հօտը դուրս քաշել փարախից: Երիտասարդներից մէկի՝ Յակովբ Յարութիւնեանի սիրտը չի համբերում. անգէն իրեն ձգում է բարբարոսների մէջ և գնտակների սոււրցի տակ հասնում մինչև փարախը ու գոռում: «Բարբարոս չնե՛ր, կարծում էք, թէ մենք մեռա՞ծ ենք»: Հազիւ այս պաշտելի կտրիճը փարախի դուռը բռնում է ոչխարն արգելելու համար, բայց այդ ընթացքին քիւրդի գնտակը քաջ Յակովբին գլորում է գետին: Երիտասարդները քարով, փայտով զինված հետևում են իրենց նահատակ ընկերոջն և յետ խլում հօտը: Քիւրդերին հազիւ յաջողվում է 80 ոչխար փախցնել: Շարաֆ աղայի ասպատակը միւս գիւղերը աղատ համարձակ յարձակվում է Կասր գիւղի վերայ և հայերից քշում 280 ոչխար, ապա անցնում են Զէյնիս և այլ գիւղեր ու աւազակային մի փոքրիկ պոռոտ գործելով՝ 1900-ի չափ ոչխար են դնում իրենց աւազակապետի տրամադրութեան տակ:

Շէյխ Համիդը նախանձից մեռնում է և վերջին անգամ փորձում է իր իրաւունքները յարգել տալ Շարաֆին: Վերջինս յաջողութիւնից կուրացած՝ մերժում է և մինչև իսկ խզում է ամեն յարաբերութիւն:

Համիդը վաղուց փնտրում էր մի դէպք, որ Շարաֆ բէկին վնասի և իր իրաւունքները վերականգնէ: Եւ յաջողեցաւ: Պարսից սահմանագլխի վերայ, Սոմա կոչված սարահարթ գաւառում բնակվում էր Ալիջաղէի որդի Մամէն, որը պատկանում է Շիկակ կոչված ցեղին: Այս ցեղն ամենաբարբարոսն և ամենաքաջն է ճանաչվում ամբողջ քիւրդ ժողովրդի մէջ: Մամէն մի պատուհաս էր պարսից կառավարութեան համար. նրստած սահմանագլխում՝ նա անդադար աւերում, կոտորում էր: 1893 թ. պարսիկը ըիսկ արեց, մեծ քանակութեամբ զօրք թափեց Սոմա և վառեց Մամէի գիւղերը:

Շէյխ Համիդի բաղդը բանեց: Նա վաղուց բանակցում էր Մամէի հետ, այժմ առիթն ոգնեց: Նա պատգամաւոր պատգամաւորի յետեից կոխեցնում է, խոստանալով, երգվելով, որ նրան մեծ ասպարէզ կը տայ ասպատակութեան համար: Միւս կողմից Համիդը դիմում է Վանայ վախ Բահրի փաշային, ներկայացնելով Շիկակներին իբրեւ մի հերոսական ցեղ, որը կարող է պատուաբեր լինել Համիդիէի գնտին և շատ օգտակար օսմանեան պետութեան: Բահրի փաշան արդէն վաղուց իր նման վայրենի աւազակներ է փնտրում: Կարճ բանակցութիւնից յետոյ Շիկակ Մամէն իր թիկնապահներով ներկայանում է վախին: Բահրին սիրեց, հիւրասիրեց նրան, խալաթ տուեց և Շէյխ Համիդի խնդրքէ համեմատ հրամայեց Շիկակ էլը բաժանել... հայ գիւղերի վերայ:

Այս բոլորը դիտում էր Շարաֆ բէկը, բայց քրտազական քէնն երբէք նրան չէր թոյլ տալիս հաշտութեան դիմելու իր աներոջ հետ, չէ՛ որ Համիդը Սուլթանի հաւատարիմ պաշտօնեայի և բանտի օգնութեամբ

արժէքի քառորդ գնովը տանել։ Հայր չի տալիս։ Զինւորներն ուզում են զօռով տանել և տեսնելով հայի ընդդիմադրութիւնը՝ յարձակվում են նրա վերայ և իր խանութի մէջ անգթաբար ծեծելուց յետոյ էլ ապրանքների մի մասը յափշտակում ու գնում են։ Չնայելով որ բաւական մարդիկ էին հաւաքված խանութի առաջ, թէ պաշտօնական անձինք և թէ հասարակ քաղաքացիներ, բայց ոչ ոք չի համարձակվում մօտենալ և խեղճին ծեծողների ձեռքից ազատել։ Ծեծվողի մայրն ու կինը զիմում են ոռւսաց հիւպատոսին, որն իմացնում է այդ անցքը նահանգապետ փաշային (կարծես հիւպատոսն է պարտաւոր նահանգապետ փաշային իր նահանգական քաղաքի մէջ անցկացածների մասին տեղեկութիւն տալ)։ Փաշան «գասուն-չառւններուն» հրամայում է գտնել այդ ստահակներին և պատժել, բայց «գասուն-չառւններն» այդ զինւորներին տեսնելիս՝ իրանք էին փախչում, ասես թէ զինւորները լինէին իրենց բռնող ու պատժողը։

Զինւորի մէկը մի հայ սառափի դուքանից փող էր ուզում գողանալ. սառափը նկատեց և անպատվեց, ասելով թէ զինւորը, փոխանակ հասարակութեան շահերը պաշտպանելու, փոխանակ հասարակութեան կարգերի պաշտպանութեան նախանձանդիր լինելու, ինքն է գողութիւն անում։ Այս խօսքերի համար խեղճ սառափը լաւ ծեծ կիրաւ. ինչպէս կարելի է Սուլթանի զինւորին գող անուանել, նա չէ ուզեցել գողանալ, այլ կատակ է արել։

Բասենի Հերթա գիւղից մի գիւղացի հայ իր աղջկան փախցրել է քաղաք իր աղգականի մօտ պահում, որովհետեւ այդ գիւղի թուրք բէկը, արգէն մի քանի կոյսեր առեւանգելուց յետոյ, բացարձակ յայտարարել է, թէ հերթին այդ աղջկան է հասել։ Հերթացիք վաղուց այդ բէկի բաժբակը կը գզէին, բայց մի սպանվածի փոխարէն ամբողջ գիւղը կրակ կը տան և մարդկանց բնատիրի մէջ կը փծացնեն, ինչպէս ցոյց են տալիս օրինակները։

Մի քանի քրդեր Շահինեան Կարապետին իր որդիկերանց հետ խանութի մէջ ծեծում են և ապրանքը թալանում։ Թիւրքաց արդար դատաստանը Շահինեաններին վճռեց 3 օսկի տուգանք, իսկ քրդերից միայն մէկին 3 օր բանտարկեց և այսպիսով արդարութիւնը վերականգնեցրեց։

Ահա մեր զրութիւնը Երզրումի մէջ, ուր կան ոռւսաց, ֆրանսիացոց, անգլիացոց հիւպատոսներ, ամերիկական միսսիօներներ, որոնց մասին թուրքերն իրանք շատ լաւ գիտեն, որ ամեն դէպք մանրամասն գրում են և նկատողութեան առնում։ Մենք որ այս պայմանների մէջ պոսպէս ենք, ինչ կը լինի վանեցոց, մշեցոց, բիթլիսցոց և միւսների զրութիւնը, որոնց հետ թուրք կառավարութիւնը կարող է վարվել անվախ և առանց նկատողութեան ենթարկվելու։

Մշոյ դաշտում Խէյպան գիւղի Տ. Աւետիսեան Առաքել և Մանուկ եղբայրքը անցեալ Նոյեմբերին բռնուեցան Մշոյ դատարանում։ Մութէսէրիֆը կը պահանջէ նոյն եղբայրներից 300 օսա, լիւրայ. կը նշանա-

կէ՝ ազատագրամ կառնեն։ Չգիտցով արդեօք, ինչ էր, որ այդպէս խիստ պատժվեցան. — յիշեալ Տ. Աւետիքեանը տաս տարի առաջ իբր քրդեր սպանած են, և մէկի կինը չորս տարի առաջ մնացած է Կարս։

Ն Ա Մ Տ Ա Կ Պ Օ Լ Ս Ի 8

«Դրօշակի» ընթերցողներն իմացան, որ մարտի 13-ին կիւրափի օրը, պատարագէն ետքը դաւաճան Աշըղեանի անձի վրայ սպանութեան փորձ եղաւ, բայց անյաջող։ Այս փորձը սարսափահար ըրաւ Սուլթան-Համիտ և սիրտը դող եւաւ, վախնալով որ յանդուգն յեղափոխականի գնտակը և նրա դաշնը վաղը կրնայ իւր և իւր պաշտօնեաներու սիրտը մխվել, իւր սիրելիներու արիւնը հոսցնել, իւր վրէժը լուծել՝ արեան գէմ արիւն հոսցնելով։ Եւ թիւրք բռնապետութիւնը, քանիցս նկատած ենք, այդ ցանկալի վարկեանը օր աւուր կարագացնէ իր բռնութիւններով, հալածանքներով, բանտերով ու կախաղաններով այդ ցանկալի ժամը, որի համար յեղափոխականը կաշխատի գիշեր ցորեկ և կըսպասէ սրտատրոփ։

Թիւրք բռնապետութիւնը, հետեւելով իր խայտառակ քաղաքականութեանը, կուզէ հաւատացնել, թէ հայ ժողովուրդն ապահով ու երջանիկ կապրի, իսկ այն քանի մը խռովարարները հացկատակ, բախտախնդիր, սինլքոր օտարահպատակներ են, որ կը մոլորեցնեն իր միամիտ ու հաւատարիմ հպատակները և երբեմն երբեմն յուզումներ և անկարգութիւններ յառաջ կը բերեն։ Թիւրք կառավարութիւնն այս անգամ ալ չչեղվեց իր գծած ճամբէն և վայրկեան մը ուզեց մոլորեցունել Եւրոպայի հանրային կարծիքը և մամուլը և յաջողեցաւ։

Աստիկանութեան նախարարն իսկոյն իր լրտեսներու, ոստիկաններու ու պաշտօնեաներու բերնով ամեն ուրիք լուր տարածեց, թէ Աշըղեանի վերայ փորձ անողը անգլիահպատակ է և կիպրոսցի։ Այս լուրը հաղորդվեցաւ թէ հայ և թէ օտարազգի թերթերուն։ Աստիկանապետի այս սրամիտ (իրենց խելքով) արարքը իրկար չտեւեց. շուտով ստուգվեց, որ այդ երիտասարդը ոչ անգլիահպատակ է և ոչ օտարահպատակ, այլ յիւր հաւատարիմ, գոհ ու երջանիկ՝ հռչակված հայ հպատակներէն է։ Ապուշ կառավարութիւնը կը կարծէ, թէ եւրոպական մամուլը և հանրային կարծիքը խաբելով ու մոլորեցնելով պիտի յաջողի իր քաջքայլած, կազմալուծված պետութիւնը պահպանել և հայկական խնդիրը խեղդել։ Կառավարութիւնը կամաւ կուրանալով՝ կը յուսայ կուրացնել և մեծ պետութիւններ, որոնք իր և իր ժողովրդի վիճակը աւելի լաւ գիտեն ու իրմէն լաւ կը տեսնեն, բայց եթէ կը լռեն, այդ ոչ թէ կը հաւատան իրեն, այլ որովհետեւ իրենց շահն առայժմ կը պահանջէ լռել անտարբեր ձեւանալ և շահագործել քաջքայլած Թիւրքիան և Թիւրքիոյ ժողովուրդն անխտրապէս։ Բայց այդ ալ երկար չի տեւի շնորհիւ յեղափոխութեան հսկայաքայլ տարածման ու զարգացման։ Բայց դառնանք անգլիահպատակ հրատարակված Յակոբին։

Յակոբը զուտարիւն թիւրքահպատակ է, Կեսարիա ծընած և այնտեղի դպրոցէն ելած։ Բաւական բարեկիրթ,

խելացի, ընթերցասէր 22-23 տարեկան համակրելի եւրիտասարդ մ'է: Արհեստաւոր է և Կետիկ-Փաշա շաքարագործի մը քով կաշխատէր երկար ատեն: Աւարպետ շատ գոհ էր իրմէն և Յակոբի խորհուրդներէն կը շահէր միշտ:

Աւերջին օրերը Յակոբոսը շատ մտապշտալ կերեար, իր գէմքի վրայ պարզ կը տեսնէր հոգ մը, ցաւ մը կերէր, որ ներսը բան մը կը կատարէր, բայց թէ ինչ ոչ որ չը գիտէր, ոմանք հիւանդ կը կարծէին, իսկ ոմանք սիրահարված:

Փետրվարի 24-ին, Աւրդանանց տօնի օրը, հրատարակվեց անամօթ և դաւաճան Աշըղեանի պատրիարքական շրջաբերականը, ուղղած բոլոր գաւառական առաջնորդներուն, տեղապահներուն, պատրիարքական փոխանորդներուն և վանահայրերուն: Պոյիս մի յուզում առաջ բերաւ տգէտ դասու մէջ իսկ հասկացող դասու համար մազաչափ նշանակութիւն չունեցաւ, որովհետեւ շուրջ պատիւ ունի այսօր, Աշըղեան չունի. շուն մը հաշի թէ Աշըղեան մի և նոյն է: Եւ այս ոչ միայն հայահամար, այլ և օտարի՝ յոյնի, բուլղարի, մինչև իսկ թիւրքի: Հայ ազգը Աշըղեանին չի ճանչնար իբրեւ պատրիարք և իր ներկայացուցիչ միայն բռնապետութիւնն է որ այդ գիտնալով հանդերձ՝ Աշըղեանը կը պահէ կրնդունի, որովհետեւ իր նպատակներուն հասնելու համար կը վախնայ, թէ ատկէ աւելի լաւ գործիք մը չգտնէ:

Տիրահաշտի շրջաբերականէն 15 օր առաջ գաւաճան Աշըղեանը կայսերական պալատ կը կանչվի և իրմէն բացատրութիւն կը պահանջվի գաւառներում պատահած յուզումների համար: Իրեն կըսուի, թէ խռովութիւններ երթալով փոխանակ նուազելու՝ կը շատանան, կը տարածվին և այսօր համարիտ ամենուրեք խռովութիւններ, ընդհարումներ տեղի կունենան (և այս ըսողներ միաժամանակ կը յայտարարեն, թէ շնորհիւ Ողորմած Սուլթանի ամեն տեղ խաղաղութիւն կը տիրէ): Կերեի թէ հոս, Պոլսէն, հարուստ հայեր կօղեն, կը քաջալերեն գաղտնապէս. ապա թէ ոչ՝ ինչպէս կրնայ աղքատ ժողովուրդ մը այսքան նեղութեանց դիմանալէն զատ, առպատակաց խմբեր կազմել զէնք, ռազմամթերք ձեռք բերել ու խռովութիւններ յարուցանել: Դաւաճան Աշըղեանը փոխանակ պատահութիւնէն օգտվելու, ժողովրդի ցաւերի մասին խօսելու, կսկսէ տերեւի պէս դողալ լեզուն խորը կիչնայ և կմկմալով կըսէ. ինչ գիտեմ, ինչ գիտեմ, ես ձեռքէս եկածը կընեմ, ասկէ աւելի ինչ կըրնամ ընել:

Այս տեսակցութիւնը ժամ մը կը տեւէ. փոխադարձ համաձայնութեամբ կորոշվի նզովք, անէծք կարգաւ հայ եկեղեցիներու մէջ, բայց ետքը կը խորհեն և կը խմբագրեն այս չարագուշակ շրջաբերականը, որի հրատարակութեան օրէն սկսան ձերբակալութիւններն և բանտարկութիւններն, որոնց թիւը մի քանի շաբթու մէջ հարիւրէն կանցնի. գաւառներու մէջ կատարվածները յայտնի չէ: Աշըղեանի դող ու գողակիցը՝ մասնիչ Սիմէօն բէյն է, որի գէմ ժողովրդի նոյնչափ զայրացած, յուզված է, որչափ անոր ընկեր Աշըղեանի գէմ:

Ժողովրդի դժգոհութեան ու յուզման արտայայտի-

չը եղաւ: Յակոբը իր փորձով, որն, ինչպէս գիտէք, անյաջող եղաւ: Այս անյաջողութիւնը ծանր տպաւորութիւն թողոց և իւրաքանչիւրի բերնէն կը լսվէր. «Անշունը չստակեցաւ, շունը կենդանի մնաց... երբ պիտի ազատվենք ագորմէն և Սիմէօն բէյէն»: Այդ անյաջողութիւնը մի մեծ սուգ էր:

Յակոբը երեք անգամ ուղած է ատրճանակը պարպել բայց կրակ չէ առած, որովհետեւ բէյօլլերի շնորհն էր և մտած եղեր. երրորդ փորձէն հասկցեր է բանը և երբ ուզեր է շիշը քաշել, 2 հոգի՝ Ջանիկ անունով դերձակ մը և հիւանդանոցի պաշտօնեայ Մոստիճեանը յարձակված են վրան, երիտասարդին ձերբակալած և յանձնած ոստիկանութեան: Աշըղեանը կը մարի, կիչնայ. ձերբակալութեան ժամանակ Յակոբը պարզութեամբ կըսէ. «Հոգ չէ, թող ես ձերբակալվիմ, բայց շունը պիտի մեռնէ, որովհետեւ եթէ ինձ չյաջողվեց, ընկերներուս կը յաջողվի»:

Յակոբին 3 օր շարունակ սոսկալի տանջանքներու են թիւարկած և այն աստիճանի, որ ազատվելու համար իր քանի մը ընկերներու անունները տուէր է: Ինչպէս Յակոբը, այնպէս էլ ընկերները, խոստովանած են, որ իրենք վճռած էին Աշըղեանն սպանել, որովհետեւ այն օրէն որ Աշըղեան պատրիարք եղաւ, հայ ազգի վիճակ օր աւուր ծանրացաւ ու գէշացաւ, որովհետեւ իրենց վիճակը նա չէր յայտնէր Սուլթանին ու զարման չէր խնդրեր:

Յակոբի փորձէն մինչև պիտի անհաշիւ ձերբակալութիւններ եղած են: Անգլիացի մը անցեալները շատ իրաւացի նկատեց, թէ այս ինչե՛ր կըլլայ, Պօլսոյ մէջ հայերը կորան պարզապէս:

Հնչակի թղթակցի հաղորդած լուրը՝ թէ Յակոբն իրեն Հնչակեան է յայտարարած՝ ճիշտ չէ. Յակոբ ինք նուրդն է և գործած է բոլորովին անկախ:

Ա Յ Բ Ո Ւ Բ Ե Ն

(Շարունակ)

Անցեալ համարում մենք ցոյց տուինք, թէ ինչ արմատական հակասութիւնների մէջ է ընկել Հնչակը ինչպէս է ինքն իրեն ապտակներ հասցնում:

Շարունակներ, սակայն, մեր ընդհատված քաղուածքը հայութիւնը բաժան չում է երկու իրար թշնամի դաւադրերի՝ բուրժուա և պրօլետարիատ: Սակայն այս մեկը իր կու թշնամիներն ունեն և մի ընդհանուր թշնամի, որ միապետական կարգերն են: Հայկական հարցն այսպէս մաքրող լինելով՝ բարդ է և հայ աշխատաւոր ընդհանրութեան ու դրա հետ միասին հայ սօցիալիստների դէմ ընդդէմ դրա մի կողմից պէտք է ձգտեն տապալելու մի ծոպետական կարգերը բուրժուազիայի հետ ձեռք ձեռք տուած: միւս կողմից միջոց պէտք է տան հայ աշխատաւոր տարրին պաշտպանելու իր շահերը բուրժուազիայէն դէմ, որը միապետական կարգերի անկումից յետոյ օրոշակի մեծ դժ է ձեռք բերելու: Բայց ինչպէս պիտի տարբեր — Հարկաւոր է զէնք տալ ժողովրդի ձեռք:

Այդ վէճը հետեւեալն է. —

«Բացատրել աշխատաւոր ընդհանրութեան իր պատմութիւնը: Գերը, իր սօցիալական-քաղաքական ինդիւններն ըն-

չաները, զարգացնել նրա դասակարգային գիտակցութիւնը, լուսարանել ու որոշել նրան իր քաղաքական իւրաքանչիւր պահանջը եւ այդպիսով դարձնել կողմնակից նրան իր շահերի համապատասխան յեղափոխութեան, պատրաստել նրա այդ անելիք յեղափոխութիւնը, եւ պրօպագանդայի ու ագիտացիայի հետ միաժամանակ համախմբել ու կազմակերպել նրա ոյժերը մէկ ընդհանուր կազմակերպութեան մէջ ընդհանուր յեղափոխութեան համար — ահա՛ հայ սօցիալիստի, հայ յեղափոխականի բռնելիք ընթացքն ու աշխատութիւնները»)

Այդ տեսակ զէնք տալու դէմ մենք ոչինչ չունենք ասելու. սակայն մի հանգամանք անորոշ է մնում՝ այդ կտորի մէջ, պարզ չէ, թէ ուժ մէկն էր պէտք է տալ այդ զէնքը: Մեր աշխատաւոր ընդհանրութիւնը, որ ըստ Հնչակի անխուսափելի կերպով պէտք է պրօքետարիատ դառնայ, դեռ եւս չէ դառել, դեռ եւս սաղմային դրութեան մէջ է, ինչպէս խոստովանվում է և ինքը՝ Հնչակը. և մեր աշխատաւոր ընդհանրութիւնը կազմում են այսօր գիւղական ազգաբնակչութիւնը արհեստաւոր դասի հետ միասին: Այնպէս որ, երբ Հնչակը խօսում է վերոյիշեալ կտորում՝ դասակարգային գիտակցութեան՝ մասին, որ պէտք է մտցնէ աշխատաւոր ընդհանրութեան մէջ հայ սօցիալիստը, նա պարզ չէ յայտնում, թէ ինչ դիրք պէտք է բռնի հայ սօցիալիստը, իբրեւ սօցիալիստ, դէպի ներկայումս գոյութիւն ունեցող աշխատաւոր ընդհանրութեան ամենաէական մասը, դէպի գիւղական դասակարգը: Պարզ չէ թէ այդ սօցիալիստական զէնքը դրա ձեռքն էլ պէտք է տալ, թէ միմիայն սաղմի ձեռքը:

Մեզ թւում է, որ ըստ Հնչակի սօցիալիզմն ոչ մի առնչութիւն չունի և չպէտք է ունենայ գիւղական դասակարգի անմիջական շահերի հետ. հայ սօցիալիստը, իբրեւ սօցիալիստ, գործ ունի միմիայն բանւորների հետ, հաւատացած լինելով, որ այսօր—էգուց հայ աշխատաւոր ընդհանրութիւնը դառնալու է վարձկան բանւոր:

Մեր այս կարծիքը կազմելուն տեղիք են տալիս Հնչակի թէ ընդհանուր դատողութիւնները և թէ մեր վերեւում բերած կտորի անմիջական շարունակութիւնը, որտեղ նա պարզ ասում է, որ հայ ժողովրդի իսկական պաշտպանները կը կատարեն բուն սօցիալիստական գործ՝ բանւորներին կազմակերպելով: Պէտք է խոստովանվենք, որ այս կտորն էլ բաւականաչափ չէ պարզում հարցը, մեր դրած հարցին դրական պատասխան չի տալիս, որովհետեւ, գուցէ, բացի դրան՝ սօցիալիզմի բանւորների համար՝ կայ մի այլ սօցիալիզմ, ոչ այնքան դուրս, գիւղական դասակարգի համար: Պարզ և դրական պատասխան մենք գտնում ենք ՊՄԻ շարք հարցեր՝ յօդուամիջոցով (Հնչակ, № 16, Դեկ. 1891 թ.): Այդ յօդուամիջոցով որոշ կերպով ասված է, որ սօցիալիստական ձրգտումներն ուղղակի արդիւնք են բանւորական շահերի. որ զի պէտք է արդիւնաբերութեան կենտրոն կազմող վայրերը որում բանւորների մէջ տարածել և բացատրել սօցիալիստական ձգտումները:

Իսկ դիւրացի ժողովուրդը:

Բանից դուրս է գալիս, որ այդ դիւրացի ժողովուրդը՝ դիւր տնտեսական տարրեր պայմանների շնորհով իրեն ընդունակ չէ իւրացնելու սօցիալիզմի գաղափարները:

Եւ այս տողեր գրողը նոյն Հնչակն է, որը մի ժամանակ ձգտում էր գիւղական համայնական գրութեան վրայ Հայաստանում հաստատել սօցիալիզմը: Իսկ այժմ՝ նա ոչ միայն թողել է սօցիալիզմը հաստատելու այդ ճանապարհը, այլ մինչև իսկ անհնարին է համարում որ և է կերպով դիւրացի ժողովրդին՝ ըմբռնել տալ սօցիալիզմի սկզբունքները:

Հնչակի ընթերցողները լաւ գաղափար կը կազմեն նրա քարոզած դիւրական սօցիալիզմի՝ մասին:

Սակայն տեսնենք, ինչպէս է ցանկանում Հնչակը իրականացնել սօցիալիզմը բանւորների միջոցով: Առաջ բերենք այդ կտորն էլ—

«Հայ սօցիալիստները. . . . կը կատարեն մի բուն սօցիալիստական գործ. հայ բանւորներից, այդպիսով, նրանք պատրաստում են, կազմակերպում են «ապագայի գիմարական կուսակցութիւնը», որին ձեռք բերած ռամկավար գործիք» մղելու համար՝ միապետական կարգերի անկումից անմիջապէս յետոյ՝ իր դասակարգային կռիւը շահելով իրան հակառակ իշխող դասակարգերի դէմ եւ ձգտելու այլ եւս իր անմիջական նպատակ դարձած սօցիալիստական կազմակերպութեան հաստատութեան»)

Այս ի՞նչ դասակարգի դիմագրական կուսակցութիւն է: Հարկաւոր է քիչ կանգ առնել սրա վերայ, մի քիչ պարզել:

Բանւորական հարցն իբրեւ ինքնուրոյն դասակարգային հարց, հասունացաւ միմիայն քառասնական թուականներում: Այդ ժամանակ եւրոպական մի քանի երկրներ ազատ էին բոլորովին միապետական ռեժիմից, մի քանի տեղ էլ այդ ռեժիմը թէև գոյութիւն ունէր, սակայն թոյլ էր, ներգործական դեր չէր կարող խաղալ: Ուստի այդ երկրներում բանւոր դասակարգին մընում էր ուղղակի կռիւ մղել անմիջապէս բուրժուական կառավարութեան դէմ: Իսկ Գերմանիայում, ուր զօրեղ էին դեռ միապետական կարգերը, գերմանական սօցիալիստ-յեղափոխականները ձգտում էին կռվել ոչ ոչ կարգերի դէմ՝ միացած բուրժուազիայի հետ, միևնոյն ժամանակ չմոռանալով, որ իրենք սօցիալիստներ են, որ պիտի շարունակեն իրենց գործը բանւորների մէջ, կազմակերպեն նրանց, ստեղծեն «ապագայ դիմագրական կուսակցութիւնը», որպէս զի յաղթութիւնը տանելուց յետոյ կարող լինեն իրենց դաշնակից բուրժուազիայի դէմ կանգնեցնել մի զօրութիւն, մի ոյժ և թոյլ չտան նրան ամբողջ արդիւնքը կշանելու և իրենց գլխին նըստելու: Այդ ուղղութեամբ գերմանական սօցիալ-դէմօկրատներն ահագին քայլեր են արել առաջ, գերմանական բանւորները շատ քաղաքական արտօնութիւններ են ձեռք բերել: Այս մենք այսօր տեսնում ենք:

Նոյն ընթացքն առաջարկել են ուսու սօցիալ-դէմօկրատները ուսու յեղափոխականներին, նոյնն առաջարկում են մեզ մեր հայ սօցիալ-դէմօկրատները:

Դասեր չառնել պատմութիւնից, միւս ազգերի օրինակից՝ մահացու մեղք է ամեն մի յեղափոխական մարմնի համար. ուստի շատ գովելի է Հնչակի այդ ձգտումը: Բայց խրատ, դաս վերցնել կեանքից և ոչ թէ ընդօրինակել նոյնութեամբ այն, ինչ որ յայտնել են և յայտնում են այս կամ այն երկրի յեղափոխականները:

Երբ գերմանական սօցիալ-դեմոկրատը ձգտում է միա-
ժամանակ թէ միապետական կարգերը ոչնչացնել և
թէ յապագայի դիմադրական կուսակցութիւն՝ կազմա-
կերպել, կատարելապէս հասկանալի է բոլորի համար
նրա անելիքը: Մասամբ հասկանալի է և ուստի սօցիալ-
դեմոկրատի ընթացքը, որովհետեւ թէ միապետական
կարգերը, որոնց դէմ նրանք ուղղում են կռիւն և թէ
բանւորները, որոնց պէտք է կազմակերպել, գտնվում են
մի և նոյն երկրում: Իսկ ինչպէս են մեր երկրի
պայմանները:

Հնչակը միշտ կրկնում է, թէ հայութիւնը բա-
ժանվում է երկու դասակարգի՝ հայ պրօլետարիատի,
հայ բուրժուազիական դասակարգի, որ հայ գիւղացին թողնում
է հողը և գնում արդիւնաբերական քաղաքները և դառ-
նում յվարձկան բանւոր՝ և այլն: Ի՞նչ նշանակութիւն
ունեն այստեղ ամեն մի քայլափոխում կրկնվող հա-
յութիւն, հայ բանւոր, հայ բուրժուազիական խոս-
քերը, ի՞նչ արժէք ունեն զրանք սօցիալիստի հա-
մար: Եթէ հայ գիւղացին թողնում է հողը, եթէ հայ
գաւթիւնը թողնում է իր մուրճը, նա չի մնում իր մայ-
րենի երկրում, նա գաղթում է օտար երկրներ, գնում
է Պոլսի, Ռուսաստանի, Գերմանիայի, Ամերի-
կայի, Աւստրալիայի... և այնտեղ միայն, Հայաստանից
դուրս, նա կարողանում է դառնալ յվարձկան բանւոր:
Վերագործաւ իր երկիրը՝ նա դադարում է բանւոր լի-
նեւորց, նա նոյն հողագործն է, նոյն արհեստաւորը: Եւ
եթէ նա կարող է յդիմադրական կուսակցութիւն՝ կազ-
մել, դա այն երկրներում կարող է անել, որտեղ ինքը
բանւոր է: Իսկ թէ ինչպէս Ամերիկայի, Գերմանիայի,
Ռուսիայի բանւորներից Հնչակը պէտք է յապա-
գայի դիմադրական կուսակցութիւն՝ ստեղծի Հայաս-
տանի համար, այդ միայն Ատուտաճ գիտէ:

Կրկնում ենք, այստեղ ուշագրութեան պէտք է առ-
նել ոչ թէ հայը, հայութիւնը, հայ բանւորը, հայ
բուրժուան, այլ այն երկիրը, որի համար ձգտում կայ
քաղաքական ազատութիւն ձեռք բերել, ուշագրութեան
պէտք է առնել նոյն երկրի անտեսական պայմանները,
նրա մէջ գոյութիւն ունեցող բուրժուային, բանւորին,
լինեն դոքա հայ, թուրք, նասրանի, այդ փոյթ չէ սօ-
ցիալիստի համար:

Ահա թէ ինչպէս է հաշտեցրել Հնչակը սօցիալիս-
տական գաղափարն ազգայնութեան գաղափարի հետ, և
ինչ խառնաշփոթութիւն է առաջացել դրանից:

Ինչի՞ն վերագրել այս բոլոր անորոշութիւնները, ի՞ն-
չով բացատրել Հնչակի հայեացքների փոփոխութիւնը:
Մի՞թէ Հայաստանի տնտեսական պայմաններն այդպէս
զգալի կերպով փոխվեցան. գիւղական համայնքներն ըս-
կանցին աւելի արագ քայքայվել: Թէ կապիտալն ահա-
գին արագ կամ մի որ և է ուրիշ նշանաւոր փո-
փոխութիւն պատահեց մեր երկրի հետ, որի ազդեցու-
թիւնը ինչպէս պատահեց մեր երկրի հետ, որի ազդեցու-
թիւնը տակ Հնչակն էլ փոխեց իր հայեացքները: —Ո՛չ
այս և ո՛չ այն. յտնտեսական մատերիալիզմը, յմարկ-
սիզմը, — որի ասելով գաղափարների փոփոխութեան
պատճառները պէտք է որոնել երկրի տնտեսական պայ-
մանների փոփոխութեան մէջ — անգոր է գտնվում բա-

ցատրելու, պարզելու այս երևոյթը: Իսկապէս մի բան
փոխվել է, և այդ փոփոխութիւնը կատարվել է ոչ
թէ Հայաստանում տիրող արդիւնագործութեան ձե-
ւերի մէջ, այլ... արտասահմանեան ուստի յեղափո-
խական գրականութեան մէջ:

Քանի դեռ այդ գրականութեան մէջ տիրապետում
էր յնարօղնայա Վօլիա՝ կուսակցութեան հայեացքնե-
րը, Հնչակը կրկնում էր նրա ասածը. նա յհամոզված
էր, որ կապիտալիզմը կարող է և մուտք չգործել Հա-
յաստանում, որ կարելի է, մինչև իսկ պէտք է արգելել
նրա մուտքը, որ գիւղական համայնքները կարող են
ճառայել իրեն հիմք ապագայ սօցիալիստական կազմա-
կերպութեան: Բայց հետո՞հետո՞ այդ կուսակցութեան
կերպութեան: Բայց հետո՞հետո՞ այդ կուսակցութեան
մտայնութեան և ասպարէզը (գրական) մնաց սօցիալ-
դեմոկրատական կուսակցութեանը: Հնչակն այն ժամա-
նակ յհամոզվեց, որ կապիտալիզմն անխուսափելի կեր-
պով պէտք է մեր երկիրը մտնի, որ անկարելի է նրա ա-
ռաջն առնել, որ գիւղական համայնքները պէտք է քայ-
քայվեն, որ գիւղացին դառնում է վարձկան բանւոր,
և այդ բանւորներից պէտք է կազմակերպել յդիմադ-
րական կուսակցութիւնը՝ և այլն:

Եւ այդ յփոխառութիւնը՝ կատարվել է այնքան
պարզ, բնական, անմեղ կերպով, որ Հնչակի խմբագրու-
թիւնը չի զգացել իր կրած փոփոխութիւնը, կարծել է
և կարծում է, թէ ինքը միշտ միևնոյն ուղղութեանն է
հետևել: յՀնչակի գոյութեան առաջին օրից մինչև այ-
ժմ մեր սկզբունքները մի շա եղել են սօցիալ-
դեմոկրատական, այնպէս էր նա վերջերումս (Հնչակի
№ 11 և 12, 1893): Այս տողերը կարգաւիս մեզ մը
նում է միայն ուսերը վեր քաշել և զարմանալ Հնչ-
ակի անչափ միամտութեան վերայ:

Բաւական է, որքան խօսեցինք ուրիշների մասին: Միւս
համարում մենք կանցնենք մեր ծրագրին, որ կազմված է
1892 թ. ամսուր յԴաշնակցութեան՝ ընդհանուր ժող-
վում, որից յետոյ յԴաշնակցութեան՝ հայեացքները
հիմնաւորապէս որոշվեցին և կազմակերպական ձևեր
արմատականապէս փոխվեցին:

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐ Կ. ՊՕԼՍԻՑ

Ամսոյս 10-ին երեքշաբթի, Դաշնակցութեան խումբի
մէջ սպանութեան փորձ մը կատարվեցաւ: Մարտուկ Սիմոն
պէյի վրայ, Սիմոն պէյ իր գրասենեակի գաղափար աստիճան
վրան, իսկ միւսը գաղափարի երկու հարուած կուտայ եւ
փախչելու Բէլգիայի ճանի վրայ մարտիկ կը հասնեն
յեղափոխականները կը ձերբակալեն: Սիմոն պէյ արիւն
թափախ գրասենեակի կը փոխադրեն: Օգնութեան հաս-
տիչներէն ոմանք վէրքերը մահալու կը գտնեն, ի-
ոմանք ապրելու յոյսեր կուտան: Բժիշկները գնտակեց
չին կրցած հանել: Երեկոյին լուր տարածուեց թէ մետ-
քայց որքան սուղ է Սիմոն պէյի մահը, տակաւին չստա-
ւեցաւ: Նոյն օրն իսկ քանի մը կասկածելիներու տու-
խուղարկուեցան եւ քանի մը հողի ձերբակալուեցան:

Դաշնակցութեան անձանթները խնդրում է թ
թակցութեան և նուիրատուութեան համար գիմել:

L. Boole, 13, Augustus Rd., Hammersmith, W. London

Վ. Իննա. Դաշնակցութեան ազատ տպարան